

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-4-104-13>

УДК 159.972.01:616.89-008-053.88

Козира П.В., Легка А.І.

Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА

Анотація. У статті представлені результати вивчення теоретико-методологічної проблеми сучасної психології, актуальність та висока затребуваність, а також недостатня розробленість детермінували вибір тематики нашого дослідження, а саме вивчення системи цінностей готовності до материнства у сучасному світі. Вивчення феномену материнства у теоретичному визначенні особливостей готовності до материнства та цінності материнства для жінки є достатньо високі, виділення критеріїв та особливостей індивідуальної цінності материнства для жінок дозволить забезпечити оптимальну оцінку та прийняття жінки себе у новому статусі – бути мамою. У психології готовність до материнства пояснюється з різних сторін. Вважаємо за необхідне якісно дослідити феномен материнства, з'ясувати вплив ціннісних орієнтацій у жінок, що детермінують ставлення до материнства. Таким чином, авторами проаналізовано у статті різні сторони до материнства, з'ясовано важливість аналізу історії попереднього життя жінки, що готується стати матір'ю, описано зміст материнських уявлень і переживань у жінок під час та до планування вагітності.

Ключові слова: цінності, потреба, феномен материнства, ознаки готовності до материнства.

Kozyra Petro, Lehka Andriana

Institute of Management, Psychology and Security
Lviv State University of Internal Affairs

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE VALUES OF READINESS FOR MOTHERHOOD

Summary. The article presents the results of studying the theoretical and methodological problems of modern psychology, relevance and high demand, as well as insufficient development determined the choice of our research, namely the study of values of readiness for motherhood in the modern world. The study of the phenomenon of motherhood in the theoretical definition of motherhood readiness and the value of motherhood for women is quite high, the allocation of criteria and features of individual value of motherhood for women will ensure optimal assessment and acceptance of women in a new status – to be a mother. In psychology, readiness for motherhood is explained from different angles. We consider it necessary to qualitatively study the phenomenon of motherhood, to find out the influence of value orientations in women that determine the attitude to motherhood. Thus, the authors analyze the different aspects of motherhood, clarify the importance of analyzing the history of the previous life of a woman preparing to become a mother, describe the content of maternal perceptions and experiences in women during and before planning a pregnancy. Analyzing the psychological literature on the study of maternal behavior, the authors noticed that there are many external factors that interact closely and directly prepare a woman's consciousness and self-awareness before accepting her child long before her appearance, which identified key factors that determine mental readiness to motherhood. The article proves that the awareness of motherhood is the highest value, which shows the relationships of life, which affect the formation of happiness and joy of existence on Earth. Based on the theoretical and methodological analysis, it was found that the need for motherhood remains central to the system of human needs of motherhood. The desire to be a mother remains the main source of meaning for any woman's life, and motherhood is her main need. We consider the need for detailed study and practical development of quality methods and techniques of psychotherapy for pregnant women to be promising for the study of the phenomenon of readiness for motherhood. The research will provide an opportunity to diagnose a woman's psychological attitude towards the future child, her desirability or undesirability, the impact of having a child on self-acceptance and female identity and the ability to feel satisfied with their lives.

Keywords: values, need, phenomenon of motherhood, signs of readiness for motherhood.

Постановка проблеми. У сучасній науці про людину дослідження проблеми материнства є одним з найважливіших, оскільки воно безумовно займає чільне місце серед людських цінностей життя.

Усвідомлення материнства є вищою цінністю, яке показує взаємозв'язки змісту свідомості, що породжує щастя й радість нашого земного життя. Під материнством ми розуміємо життєтворче генетичне та природне сутнісне творення особи, інтегрова-

не цінністю індивідуальної свідомості, реалізоване матір'ю, її жертвовної любові у діяльність щодо забезпечення гармонійного розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У більшості авторів можна зустріти дихотомічний поділ найважливіших характеристик цінностей: 1) значущість (Л. Архангельський, В. Тураринов, Я. Щепанський, Л. Фролов; 2) характер у онтогенезі всього життя (Л. Архангельський, А. Здравомислов, С. Рубінштейн, Л. Фролович).

Вчені Н. Лашін, Л. Косова намагались класифікувати цінності на різних основах.

Дехто з дослідників концентрували свою увагу на питанні формування особистості, зокрема, ієрархії особистісних ціннісних орієнтацій. Так, Л. Кольберт виокремлює в особистості 3 стадії її морального розвитку, намагаючись асимілювати їх зі стадіями розвитку інтелекту, які розробив Ж. Піаже свого часу. Вчена С. Якобсон обґрунтовувала неабиякий вплив внутрішніх особистісно-динамічних зрушень, котрі взаємопов'язані з усвідомленням цінностей, також законів, норм та правил життя суспільства.

У сучасній науці про людину дослідження проблеми материнства є одним з найважливіших, позаяк воно безумовно займає чільне місце серед людських цінностей життя.

Таким чином, актуальність та висока затребуваність даної тематики, а також її недостатня розробленість детерминували вибір даного дослідження.

Мета статті полягає в аналізі характерних індивідуальних цінностей, які впливають на ставлення та готовність до материнства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд теоретико-методологічної основи дозволив зрозуміти, що тема материнства є провідним напрямом сучасної теорії про людину. Саме материнство є на провідному місці у цінностях життя людини та впливають на відчуття радості проживання. Сучасна психологія особистості вивчає материнство в аспекті задоволеності жінки своєю материнською роллю, як стадію особистісної та статевої ідентифікації. Внаслідок цього виділяються окремі сторони материнства або окремі його функції, де можна виділити наступні аспекти: материнство як стадія статево-вікової та особистісної ідентифікації, девіантне материнство та онтогенетичні аспекти формування материнства [2; 6].

Згідно аспекту статево-вікової та особистісної ідентифікації материнство аналізується з точки зору особистісного розвитку жінки, психологічних і фізіологічних особливостей різних періодів репродуктивного циклу (на відміну від інших періодів життя). Для багатьох жінок результатом вагітності та пологів може бути величезним зрушенням до справжньої зрілості і зростанню самоповаги, для інших, навпаки, це може бути патологічним дозволом потенційно навантажених почуттям провини ранніх материнсько-дитячих відносин. Особливо стресовий є перша вагітність, так як вона означає закінчення незалежного первинно цілісного існування і початок «безповоротних» материнсько-дитячих відносин, оскільки відтепер психічну рівновагу матері стає пов'язаним із запитами безпорадного і залежного істоти. Її можна вважати критичною точкою в розвитку жіночої ідентичності. Дослідники різних напрямів в основному виділяють три етапи в розвитку вагітності. Перший відноситься до початку вагітності, другий зазвичай збігається з початком ворушінь, третій є заключною фазою підготовки до пологів і захоплює найближчий післяпологовий період. У рамках трансперсонального підходу розглядається актуалізація у вагітності свого пренатального досвіду емоційного взаємодії з матір'ю, в першу чергу – емоційної конфронтації, проблеми ідентифікації

з ключовою особистістю, перенесення на дитину функцій об'єкта потягу, об'єкта прихильності і т.і., виділяється типологія ставлення до вагітності за критерієм свідомого – несвідомого, прийняття – відкидання [8; 11].

У психотерапевтичних орієнтованих дослідженнях прийнятий підхід до вагітності як періоду життя, сензитивного до загострення психологічних проблем і вимагає втручання та психологічної підтримки, здійснюється розробка психотерапевтичних методів корекції психологічних проблем у вагітності.

Інший напрям дослідження розглядає вагітність як підготовчу фазу у розвитку взаємної прихильності матері і дитини, яка пов'язана з виникненням нових відчуттів і фізіологічних змін в організмі жінки в цей період. Як вважає В.І. Брутман [5], даний психологічний механізм (фіксація на відчуттях) дозволяє здійснити підготовку самосвідомості вагітної до прийняття реального дитини. Зрештою цим і визначається ставлення матері до дитини як до власного, про якого вона говорить: «Моя дитина». Періодично виникають ворушіння поживляють потік фантазій, пов'язаних з дитиною, трактувань його поведінки. У цей період вагітності також зазвичай виникає внутрішній діалог матері з дитиною. Під впливом цього особливого стану поступово формується образ дитини, який включається до самосвідомості вагітної.

Дослідження, проведені О.Л. Баз, О.В. Баженової, Л.В. Копил [1; 10] показали, що образ дитини, що виникає в уяві матері, в ході вагітності закономірно змінюється. Є дві тенденції – рух до все більшої реалістичності і узагальненості образу, наділення його дитячими рисами поведінки, будови тіла, психічними особливостями. При підході до вагітності як до критичної, перехідній фазі доречно згадка про внутрішні і соціальні завдання, які жінці треба дозволити, щоб вона змогла досягти в результаті зрілої особистісної позиції. У дослідженні Ж.П.Д. Люїс та Е. Марганез [3; 12] аналізуються висловлювання матерів з точки зору задоволеності материнської роллю, відповідності очікувань до і після пологів.

У сучасних дослідженнях в психології девіантне материнство стало чи не найбільш гострим кутом в галузі як у теоретичному аспекті, так, безумовно, і у практичному. Сюди входять питання, що взаємопов'язані не лише з матерями, які від власних дітей відмовляються та відносно них виявляють власну зневагу та відкрите насильство, а й питання нестійких материнсько-дитячих взаємин, які є головними детермінантами емоційного благополуччя, що постійно знижується та типових відхилень у дитячому психічному розвитку раннього та дошкільного віку.

У наукових роботах А. Варги, М. Радіонова, В. Брутмана описуються причини відмови від дитини, спричинені несприятливими для майбутньої мами періодами вагітності. Ці вчені характеризують наукові пошуки К. Боннет та Д. Піннес та інших вчених, що присвятили свої пошуки даному питанню. Д. Піннес запропонував пояснення того факту, що у декотрих жінок вагітність завершується відмовою від дитини чи іншими ненормативними формами материнської поведінки.

Вона поєднує воедино деякі риси особистості, зокрема, інфантилізм, егоцентризм, сексуальну нерозбірливість, завищену потребу в любові, що замішана з відчуттям ущербності турботи та уваги ще в дитинстві. За фактом подібні жінки самі є дітьми, саме тому у них немає бажання мати дітей. Проте навіть якщо вони того і хочуть, то їм надто складно огорнути дитину любов'ю та теплом, адже їм самим видається, що вони не наділені в достатній мірі тими почуттями. Вони місцями можуть демонструвати сильні садистські поведінкові дії, спрямовані на своїх сексуальних партнерів. У випадку, якщо вони стають матерями, це відбивається на їх агресивній поведінці до дітей, особливо хлопчиків.

Одним з напрямків дослідження материнської девіації є детальний розбір особистісних властивостей матерів, що не мали відповідної можливості адекватної взаємодії зі своїми дітками на самих перших етапах становлення комунікації між матерями та дітьми. Наслідком цього можуть стати передчасні пологи, неонатальна патологія, відділення від матері через ускладнені пологи тощо. Усі ці наукові спостереження нам говорять про те, що формування ставлення мами до дитини залежить не лише від досвіду життєвого жінки, але й від особливостей дитини і організації післяпологового взаємодії з ним.

Вважається, що особливості материнських відносин пояснюються не лише соціальним та культурним статусом жінки, але і її особистою історією розвитку психіки після та до народження. Вчений С. Тревартен думає, що відповідна компетентно насичена поведінка мами щодо впізнання емоційного стану власної дитинки досягає апогею лише наприкінці тривалого шляху формування, що вона чинить у своєму дитинстві та у віці підлітка [6].

Різні автори виокремлюють деякі етапи материнства як деякі типи батьківства. Ця градація містить від планування до так званої реалізації у другому та першому поколінні, вагітність як етап формування материнства, поєднання вагітності з особистісним розвитком, періоди вагітності. Під час формування материнського ставлення можуть вклинюватись різні чинники впливу, зокрема, стосунки зі своєю мамою, чи контактувала жінка з немовлятами і чи були вони їй цікавими в дитинстві, пояснення собі материнства через подружжя та задоволеність статевою сферою, досвід взаємодії з різними дітьми, які дещо особливіші за інших, зокрема мають слабовство, різні фізичні недоліки, наслідки нещасних випадків та каліцтва і травми. Усе це безпосередньо впливає на змістовність ставлення жінки до своєї материнської ролі та дає змогу пояснювати власні переживання щодо цього феномену. На це вказували у своїх наукових пошуках Г. Філіпова, С. Мещерякова, І. Захаров, Г. Скобло, Л. Баз та інші.

Формування материнства протікає індивідуально та в кілька етапів, уподовж яких відбувається натуральна адаптація психіки жінки, яка спрямована на усвідомлення та прийняття своєї ролі та сформованості відчуття прихильності до дитинки. У його структурі, звичайно, є переважачі переживання, які мають свою ієрархію. У цій черзі першим є етап, що взаємопов'язаний

з потребою прийняття рішення жінки щодо штучного переривання вагітності чи його збереження. Наступний етап – це початок рухів плоду. Останній етап – підготовка до появи дитини в дома та пологів. Важливим також є і етап після пологів, під час якого мати психологічно приймає дитинку як незалежного індивіда та проходить адаптацію до неї.

До динаміки змісту материнських уявлень і переживань у вагітності відноситься аналіз снів, страхів, фантазій і т.д. Відзначено, що до третього триместру вагітності посилюється страх пологів, а також конкретизуються аспекти невпевненості, некомпетентності. На початку вагітності ці змісту пов'язані з пізніми періодами розвитку дитини, до кінця вагітності в основному з пологів та післяпологового періоду. Інші дослідження присвячені зміни змісту уявлень і переживань матері, що відбиваються в її описі дитини, в різні фази післяпологового періоду (наприклад, відразу після пологів і через місяць). Виявлено відмінність цих змістів: відразу після пологів у висловлюваннях матері основний зміст пов'язано з фізичними привабливими особливостями дитини, її потребою в турботі, а в місячному віці – з особливостями поведінки у взаємодії, задоволеністю від контакту з ним [7].

Феномен материнства досліджують в різних сферах науки, зокрема, у психології, соціології, біології поведінки, фізіології, медицині, культурології, історії. Кожен з тих напрямків дає своє власне визначення материнству, виходячи зі своїх завдань та мети. Наукова цікавість до вивчення комплексно феномену материнства з'явився на світ відносно недавно, проте й донині чіткого визначення цьому поняттю немає.

Прихід дитини у цей світ приносить безліч змін для малюка, та й самої дитини, до чого мама повинна бути наготові. Іншими словами, вона має усвідомлено перейняти на себе виконання материнських завдань та має бути готова загалом стати мамою.

Значна кількість авторів, які мають у своїх наукових пошуках проблему материнства, думають, що ця готовність стати мамою виникає упродовж всього жіночого життя. На перебіг формування чинять вплив як соціальні, так і біологічні чинники, позаяк готовність до материнства з однієї сторони має значну інстинктивну підставу, а з іншої сторони – проявляється як особистісне утворення, де проглядається весь попередній досвід жіночої взаємодії і з чоловіком, і з однолітками, і зі своїми батьками.

Вчена С. Мещерякова розкриває цей феномен як особливе особистісне утворення, основою якої є орієнтація на взаємодію щодо дитини, яка не прийшла у цей світ. Таку точку зору вона обґрунтовує тим, що суб'єктне ставлення до майбутньої дитинки переноситься на стиль поведінки матері і тим самим забезпечує найкращі та найсприятливіші умови для розвитку психіки немовлятка. Важливими показниками його є стан спілкування матері з дитиною, деякі властивості становлення у дитини образу себе я потреби у емпатії.

Авторка виокремлює деякі групи показників готовності психіки до материнства. До першої групи входять чинники досвіду спілкування жінки в її ранньому дитинстві. У випадку, якщо

досвід спілкування був хорошим, це значить, що на старті умови для сформованості правильного суб'єктного ставлення до своєї дитини закладено правильно.

Вчена також запевняє, що тип раннього досвіду взаємодії, який був отриманий майбутньою мамою у спілкуванні з близькими їй дорослими, можна робити висновки по афективні залишки, що залишились у її згадках про батьків та неї самої, про власні прив'язаності та стиль виховання. Багато значення авторка приділяє спілкуванню з ровесниками, молодшими та старшими дітьми.

До другої групи показників належать емоційні проживання жінкою ставлення до дитини, яка ще не прийшла у цей світ. Найсприятливішою картиною щодо майбутньої поведінки матері є той момент, щоб дитинка була бажаною, присутність суб'єктного ставлення мами до дитинки, яка ще не прийшла у цей світ, що проявляється у почутті любові до неї, вербальний чи уявний адресованості, намагання пояснювати, до прикладу, рухи плоду як символи спілкування тощо.

До третьої групи показників належать настанови на стратегію поведінки мами щодо її виховання. Той факт, як мама збирається доглядати за дитиною, на думку автора, також є свідченням емоційного переживання об'єктного чи суб'єктного ставлення до дитинки.

Вчений В. Брутман розкриває готовність до материнства через здатність мами задовольнити відповідні умови для формування дитини. Це проявляється у відповідному типі ставлення мами до дитини. Вид чи тип ставлення мами до дитини, відповідає готовності чи ні до материнства, цей автор пов'язує з цінністю дитини для мами [4].

Наукові погляди Е. Милосердової виділяють основні чинники готовності психіки до материнства:

1. Відношення (ставлення) до вагітності. Найкращий варіант, коли вагітність для мами є бажаною та приймається на свідомому рівні. У цьому випадку жінка психологічно готова до материнства та може цілком свідомо пережити заради дитинки усі труднощі чи будь-які обмеження.

2. Поведінка жінки під час пологів. Часто майбутня мати, замість того, щоб міркувати про успішне завершення пологів для дитинки, про її стан та проблеми, не переживає за дитинку, подумки не підтримує його, усвідомлюючи, що йому зараз нелегко, натомість жінка загалом думає лише про свої відчуття, про себе особисто, шкодує себе, звинувачує все і всіх, мріє лише про те, щоб усе швидше скінчилось [13].

Вчена Г. Филипова досліджувала чинники психологічного порушення материнства, розкривала психологічну готовність до материнства як основний чинник адаптації до материнства та вагітності. Складовими психологічної готовності до материнства як основного чинника адаптованості до материнства та вагітності були виокремлені:

– особистісна готовність, зокрема, загальна особистісна зрілість (відсутність залежностей, внутрішній локус контролю, внутрішня каузальна атрибуція, міцна прихильність, здатність до прийняття рішень та відповідальність, адекватна вікова та статеві ідентичність), особистісні властивості, що потрібні для правильного материнства, зокрема, культура тіла, вміння утримувати задоволення, інтерес до росту дитини та її

виховання, інтерес до формування іншої людини, творчі здібності, здатність перебувати «тут і тепер», вміння спільно діяти, емпатія тощо;

– відповідна батьківська модель, зокрема, адекватна батьківська та материнська роль, яка була сформована у батьківській сім'ї щодо моделі особистості, сім'ї та батьківства у своїй культурі, оптимальні для виховання та народження дитинки установки батьків, виховні стратегії, позиція та ставлення мами;

– готовність мотивації, зокрема, мотиваційна зрілість до приходу в цей світ дитини, коли дитина не стає засобом статево-рольової, особистісної чи вікової самореалізації жінки, методом і засобом утримання партнера чи сімейної міцності, компенсаторним методом батьківсько-дитячих стосунків, методом досягнення певного соціального статусу тощо;

– формування материнської компетентності, зокрема, ставлення до дитинки як суб'єкта не лиш фізіологічних, а й психологічних потреб та афективних переживань, чутливість до дитячої стимуляції, здатність адекватної реакції на вияви дитинки, здібність орієнтації та усвідомлення дитячих станів, особливості поведінки дитинки та свої власні, гнучке ставлення до режиму та настанова на орієнтування індивідуального ритму дитячого життя у ранньому періоді його розвитку, потрібні знання про психічний та фізичний розвиток дитини, зокрема, вікові особливості дитячої взаємодії зі світом, можливість спільної дії з дитинкою, навички навчання та виховання, що відповідають віковим властивостям дитинки;

– сформована сфера материнства. Материнство є частиною особистісної сфери мами (материнська мотиваційна сфера) вміщує в собі три блоки, зокрема, ціннісно-смысловий, операціональний, емоційно-потребовий. Їх зміст формується послідовно в розвитку самої жінки через взаємодію з її матір'ю та іншими представниками маминих функцій, сюжетно-рольовій грі у доньки-матері, у контакті з немовлятами до народження уже своїх дітей, у підлітковий період під час статевого дозрівання, у комунікаціях з власними дітьми [14; 15].

Науковець Е. Матвіїва окреслює психологічну готовність до материнства як особливе особистісне утворення, що містить в собі 3 блоки готовності, зокрема, соціально-особистісної готовності до материнства, когнітивно-операційний блок, потребнісно-мотиваційний блок.

Потребнісно-мотиваційна готовність до процесу материнства розуміє під собою материнську потребу та містить ціннісно-змістовий та емоційно-потребовий компоненти. Тут розуміється рефлексія власних станів та прагнення до їх проживання у ході інтеракції з дитиною і не завершується на лише бажанні мати дітей.

Вчений В. Іванников зауважує, що материнська потреба є необхідністю, проте це не достатня умова для маминої активності, а спонукання до дій є наслідком особливого процесу мотивованості. Мотив цієї діяльності представляє безпосереднім змістотворним чинником [9].

Різноманітні обставини створюють зовсім особисті та неповторні умови мотивованості до народження дітей у кожній жінки зокрема.

Потреба у материнстві є центральною ланкою в потребах материнства. Ні одні біологічні закони, які змушують мати нас дітей, не працюють та й не існують. Усі ці закони варта шукати у сфері соціального. Багато, щоб жінка-мати вбачала глибокий зміст та сенс життя в материнстві [16].

Дитина – це безмежне джерело стимул-реакцій у житті. Це безмежно рухлива стихія, яка приносить у життя не тільки турботу та тривогу, а й радість.

Вчений Ф. Хорват запевняє, що материнство довіку залишиться основною частиною життя будь-якої жінки. Адаже з материнського джерела вона вичерпує усвідомлення сенсу свого буття по повній. Позитивне ставлення до власного життя є наслідком позитивного материнства. Більше нічого не здатне так тішити жінку-матір та давати їй повну усвідомленість прожитого життя, як розуміння того, що її призначення як матері успішно є реалізованим. Тобто материнство у жіночому житті відіграє абсолютно визначальну та надважливу роль.

Ф. Хорват вважає, що материнство завжди буде головною частиною життєдіяльності жінки. З материнства вона черпає свідомість сенсу свого життя у всьому обсязі. Оптимістичне відношення до життя є результатом щасливого материнства. Ніщо не може з такою силою принести задоволення жінці-матері, дати їй повнішу свідомість свідомості прожитого життя, як переконаність в тому, що її материнські призначення реалізо-

вані успішно. Материнство в житті жінки грає абсолютно унікальну, дуже важливу роль [16].

На рівень психологічної готовності до материнства впливають різні чинники, у тому числі міра психофізіологічної зрілості. Велике значення грає вік жінки, оскільки для жінок різних вікових груп характерні фізіологічні і психологічні особливості, що впливають на готовність до материнства.

Висновки. У психології особистості та у сучасній науці материнство досліджують через призму задоволення жінкою власною роллю матері, адже це окрема стадія статевої та особистісної ідентичності. Вважається, що особливості материнського ставлення детермінуються не лише соціальним чи культурним статусом жінки, а і материнським особистим досвідом пренатального та натального періоду. Особистісний розвиток почуття материнства відбувається в декілька етапів, під час яких відбувається натуральна адаптація психіки жінки відносно її ролі матері.

У наукових пошуках психотерапевтичного спрямування вченим бачиться період вагітності як сенситивного акцентування психологічних внутрішніх проблем та потребує активності психолога та його підтримки в цей період. Саме тому перспективою нашого дослідження вважаємо необхідність детального вивчення та практичного розроблення якісних методів та технік психотерапії вагітних жінок.

Список літератури:

1. Баз Л.Л. Особенности общения со взрослыми младенцев от матерей с послеродовыми депрессиями. *Психология сегодня*. 1996. Т. 2. Вып. 3. 345 с.
2. Батуев А.С. Психофизиологические доминанты материнства. *Психология сегодня*. 1996. Вып. 4. С. 69–70.
3. Брусиловский А.И. Жизнь до рождения. Москва : Просвещение, 1991. 256 с.
4. Брутман В.И., Филиппова Г.Г., Хамитова И.Ю. Динамика психического состояния женщины во время беременности и после родов. *Вопросы психологии*. 2002. № 1. С. 59–69; № 3. С. 109–117.
5. Брутман В.И., Радионова М.С. Формирование привязанности матери к ребёнку в период беременности. *Вопросы психологии*. 1997. № 7. С. 38–47.
6. Бурменская Г.В., Захарова Е.И. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков : учебное пособие для ВУЗов. Москва : Академия, 2002. 378 с.
7. Дик-Рид Г. Роды без страха. Москва : Педагогика, 1996. 148 с.
8. Долбик-Воробей Т.А. Студенческая молодежь о проблемах брака и рождаемости. *Социс*. 2003. № 11. С. 78–83.
9. Завялова Ж.В. Психологическая готовность к родам и метод её формирования. Москва : Речь, 2000. 256 с.
10. Менегетти А. Женщина третьего тысячелетия [Текст] / Пер. с итал. А. Менегетти. 2-е изд. Москва : Онтопсихология, 2002. 246 с.
11. Мухамедрахимов Р. Ж. Формы взаимодействия матери и младенца. *Вопросы психологии*. 1994. № 5. С. 36–68.
12. Мухамедрахимов Р. Ж., Иванова В.Ю. Оценка качества взаимодействия матерей и младенцев. Ананьевские чтения – 97 (90 лет со дня рождения Б.Г. Ананьева) : тезы конф. (28-30 октября 1997 г.) / Под ред. А.А. Крылова. Санкт-Петербург, 1997. 456 с.
13. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Москва : Гуманитарный издательский дом, 2002. 234 с.
14. Филиппова Г.Г. Девять месяцев, меняющих жизнь. *Семья и школа*. 2001. № 3. С. 14–17.
15. Филиппова Г.Г. Развитие материнского поведения в онтогенезе. *Психология сегодня*. 1996. Вып. 3. С. 36–38.
16. Хорват Ф. Любовь, материнство, будущее. Москва, 1982. 184 с.

References:

1. Baz L.L. (1996) Osobennosti obshcheniya so vzroslymi mladentsev ot materei s poslerodovymy depressiyami [Features of communication with adult infants from mothers with postpartum depression] / Pod red. Skoblo H.V. *Psykholohyia sehodnia*, t. 2, vol. 3, 345 p.
2. Batuev A.S. (1996) Psykhofyziolohyckeye domynanty materynstva [Psychophysiological dominants of motherhood]. *Psykholohyia sehodnia*, no. 4, pp. 69–70.
3. Brusylovskyi A.Y. (1991) *Zhyzn do rozhdeniya* [Life before birth]. Moscow: Prosveshchenye, 256 p.
4. Brutman V.Y., Fylyppova H.H., Khamytova Y.Iu. (2002) *Dynamyka psykhycheskoho sostoiannya zhenshchyny vo vremia beremennosti y posle rodov* [Dynamics of the mental state of women during pregnancy and after childbirth]. *Voprosy psykholohyy*, no. 1, pp. 59–69; no. 3, pp. 109–117.
5. Brutman V.Y., Radyonova M.S. (1997) *Formyrovanye pryv'yazannosti matery k reb'enku v peryod beremennosti* [Formation of the mother's attachment to the child during pregnancy]. *Voprosy psykholohyy*, no. 7, pp. 38–47.
6. Burmenskaia H.V., Zakharova E.Y. (2002) *Vozrastno-psykholohyckyyi podkhod v konsulytovanyy detei y podrostkov: uchebnoe posobyie dlia VUZov* [Age-psychological approach in counseling children and adolescents]. Moscow: Akademyia, 378 p.

7. Dyk-Ryd H. (1996) *Rody bez strakha* [Childbirth without fear]. Moscow: Pedahohyka, 148 p.
8. Dolbyk-Vorobei T.A. (2003) Studencheskaia molodezh o problemakh braka y rozhdaemosti [Student youth on the problems of marriage and fertility]. *Cotsys*, no. 11, pp. 78–83.
9. Zavialova Zh.V. (2000) *Psykholohycheskaia hotovnost k rodam y metod eë formyrovaniia* [Psychological readiness for childbirth and the method of its formation]. Moscow: Rech, 256 p.
10. Menehetty A. (2002) *Zhenshchyna treteho tysiacheletia* [Woman of the third millennium] / Per. s ytal. A. Menehetty. 2-e yzd. Moscow: Ontopsykholohyia, 246 p.
11. Mukhamedrakhymov R.Zh. (1994) Formy vzaymodeistviia matery y mladentsa [Forms of interaction between mother and baby]. *Voprosy psykholohyy*, no. 5, pp. 36–68.
12. Mukhamedrakhymov R.Zh., Yvanova V.Iu. (1997) Otsenka kachestva vzaymodeistviia materei y mladentsev [Assessment of the quality of interaction between mothers and infants] *Ananevskye chteniia – 97* (90 let so dnia rozhdeniia B.H. Ananeva): tezy konf. (28-30 oktiabria 1997 h.) / Pod red. A.A. Krylova. SPb., 456 p.
13. Praktycheskaia psikhodyahnostyka. Metodyky y testy (2002). Moscow: Humanytarnyi yzdatelskyi dom, 234 p.
14. Fylyppova H.H. (2001) Deviat mesiatsev, meniaiushchikh zhyzn [Nine months changing lives]. *Semia y shkola*, no. 3, pp. 14–17.
15. Fylyppova H.H. (1996) Razvytye materynskoho povedeniia v ontoheneze [Development of maternal behavior in ontogenesis]. *Psykholohyia sehodnia*, no. 3, pp. 36–38.
16. Khorvat F. (1982) *Liubov, materynstvo, budushchee* [Love, motherhood, the future]. Moscow, 184 p.